

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

4-maxsus
son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 5/4 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urinbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Abduraxmonov Mirsaid Muzaffarovich</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING HUQUQIY ASOSLARI YARATILISHI	10-16
<i>Atamuratova Dilafroz</i> TURKISTON VAQTLI MATBUOTI TARIXI: XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARI	17-22
<i>Abdushukurova Iqbol</i> TARIXIY KVESTLARNI TASHKIL QILISH USULLARI	23-27
<i>Redjapov Doniyor</i> JANUBIY OROLBO'YI AHOLISI HARBIY SAN'ATINING TARIXIY ILDIZLARI XUSUSIDA	28-31
<i>Sultanov Samandar</i> QUYI ZARAFSHON VODIYSI GEOGRAFIK XUSUSIYATI: PALEOEKOLOGIYASI JARAYONLARIGA DOIR BA'ZI CHIZGILAR	32-35
<i>Matyakubov G'ayrat</i> XORAZM VOHASIDA IJTIMOIIY-IQTISODIY VA ETNIK-MADANIY MUNOSABATLAR RIVOJLANISHIGA DOIR BA'ZI CHIZGILAR (XIII-XV ASRLAR).....	36-39
<i>Eshkuvatov Muhammad Keldiyor o'g'li</i> MARKAZIY OSIYO BOZORLARI (XIX ASR YEVROPALIK SAYYOHLAR NIGOHIDA)	40-45
<i>G'aniyev Mirjalol</i> QADIMGI TURKLARDA IJTIMOIIY HAYOT	46-51

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Abdullaev Altinbek</i> KORXONALARDA UN MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRARISH LOYIHASI BOSH BYUDJETINING METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH	52-66
<i>Latipov Ashur Ali, Umarova Muzira</i> INVESTITSIYA STRATEGIYASI VA UNING MENEJMENTDAGI O'RNI	67-71
<i>Rustamova Sayyora</i> STRATEGIK BOSHQARUV-RAQOBAT USTUNLIGINING ASOSI	72-77
<i>Буранова Лола, Арипова Азиза</i> РАЗВИТИЕ ИНСТРУМЕНТА ДОСУДЕБНОГО РАЗРЕШЕНИЯ НАЛОГОВЫХ СПОРОВ	78-87
<i>Maxkamov Navruzjon Tuxtamishovich</i> KORXONALAR BOSHQARUVIDA "YASHIL" IQTISODIYOT TAMOIYLLARINI QO'LLASH AHAMIYATI	88-94

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Saidov Hakim G'afurovich</i> TALABALARNI HARBIY VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH – DAVLAT SIYOSATI DARAJASIDA	95-98
<i>Kadirova Ziyoda</i> ILMIY IJODNING IJTIMOIIY, MADANIY VA TARIXIY O'LCHAMLARI	99-104

<i>Muzaffarov Navruzxon Baxronovich</i> SHAYX XUDOYDOD VALINING INSON VA OLAM MUNOSABATLARIGA OID QARASHLARINING FALSAFIY TAHLILI	105-108
<i>Raxmatova Mexrinoz Majitovna</i> YOSHLAR MA'NAVIY SALOHİYATINI YUKSALTIRISH BORASIDAGI DAVLAT SIYOSATINING NAZARIY-HUQUQIY VA FALSAFIY ASOSLARI	109-113
<i>Karimova Lola Muzafarovna</i> IJTIMOIY MOBILLIK NAZARIYASIGA YONDASHUVLARNING TARIXIY TAHLILI	114-119
<i>Jumayeva Shahlo Suyunovna</i> JAN POL SARTRNING EKZISTENSIAL FALSAFASIDA ERKINLIK VA YOLG'IZLIK MASALALARINI YORITISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	120-125
<i>Djurayev G'olib</i> JAN POL SARTR VA ALBER KAMYU FALSAFIY QARARSHLARIDA ERKINLIK MASALASI	126-130
<i>Rajabov O'tkirjon</i> KONSENSUS MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA "TEMUR TUZUKLARI" ASARINING AHAMIYATI	131-134
<i>Bekmuhammadova Sabrina Ismoil qizi</i> GENDER ZO'RAVONLIGIGA QARSHI KURASH CHORALARI	135-139
<i>Xudoykulov Azamat, Beshimova Aziza</i> MA'NAVIY BARKAMOL INSON TUSHUNCHASI VA UNING MOHIYATI	140-144
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
<i>Abduganiyeva Djamila Rustamovna</i> MACHINE TRANSLATION POST-EDITING THROUGH A HERMENEUTIC LENS	145-151
<i>Murtazayeva Xadicha</i> INGLIZ VA O'ZBEK TIBBIY TERMINOLOGIYASINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI	152-155
<i>Несунбаева Саодатхан</i> ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧИ АМЕРИКАНСКИХ ДИАЛЕКТИЗМОВ И ПРОСТОРЕЧИЙ В РУССКИХ ПЕРЕВОДАХ "ТОМА СОЙЕРА"	156-160
<i>Axmedjanova Farida, Toirova Shohida</i> XX ASRDA AYOL OBRAZINING SHAKLLANISHI VA TARAQQIYOTI	161-165
<i>O'rinova Shoxsanamxon Nosirjon qizi</i> TAHDID NUTQIY AKTLARI: LINGVOPRAGMATIK TAHLIL VA MENASIV KOMMUNIKATSIYA XUSUSIYATLARI	166-170
12.00.00 – YURIDIK FANLAR	
<i>Salaev Nodirbek</i> PENITENSIAR TIZIM VA UNING DAVLAT BOSHQARUVIDAGI O'RNI	171-178
<i>Турсунов Ойбек Батирович</i> МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА ГОСУДАРСТВ РЕГИОНА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	179-184
<i>Xakimova Inobatxon</i> XOTIN-QIZLAR HUQUQLARINING XALQARO HUQUQ DOIRASIDA SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI	185-191

<i>Мардонов Амиржон Шерзод угли</i> ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СИСТЕМЕ БАНКОВСКОГО СКОРИНГА	192-202
<i>Jonuzoqova Yulduz Izzatulla qizi</i> AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDAGI TRANSMILLIY JINOYATLARGA QARSHI KURASHISHDA KONVENSIONAL VA INSTITUTSIONAL MEKANIZMLARNI TAKOMILLASHTIRISH	203-207
<i>Xolmo'minov Shavkat Jumaevich</i> EKOLOGIK XAVFSIZLIKNI HUQUQIY TA'MINLASH SOHASIDAGI MUHIM TASHABBUSLAR VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	208-215
<i>Khudayberganova Nigina To'liqin qizi</i> THE NOTION AND CODIFICATION OF THE LAW ON SPECIAL MISSIONS IN INTERNATIONAL LAW	216-221
<i>Саидов Бобур Бахромжонович</i> МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В ВОПРОСАХ ИНТЕРНЕТ-ЮРИСДИКЦИИ: ТЕНДЕНЦИИ УНИФИКАЦИИ ПРАВОВЫХ НОРМ И ПЕРСПЕКТИВЫ УЧАСТИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН В ГЛОБАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМАХ РЕГУЛИРОВАНИЯ ...	222-229
<i>Normurodova Behro'za Xolmo'minovna</i> RAQAMLI DALILLARNI TO'PLASH VA TAHLIL QILISHDA INTERPOL VA EUROPOL TAJIRIBASI: O'ZBEKISTON UCHUN AMALIY AHAMIYATI	230-236
<i>Qilichova Kamola Luqmonxon qizi</i> DINIY MAZMUNDAGI MATERIALLARNI QONUNGA XILOF RAVISHDA TAYYORLASH, SAQLASH, OLIB KIRISH VA TARQATISH JINOYATLARINING YURIDIK TARKIB BELGILARI	237-248
<i>Shagilov Pulatbek Koptleuovich</i> BEZORILIKNING VIRTUAL YUZI: HUQUQIY BAHOLASH VA JAVOBGARLIK MASALALARI	249-256
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Imomov Sirojiddin Ilxomovich</i> SPORT FAOLIYATI MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHDA KASBIY-PEDAGOGIK TA'MINOTINING AHAMIYATI	257-263
<i>Khayrova Madina Rasimovna</i> NATYURMORT JANRIDA ISHLAGAN RASSOMLAR ASARLARINING REKONSTRUKTIV TAHLILI	264-269
<i>Mirkasimova Zilola Alisherovna</i> MAKTABGACHA YOSHDA NUTQ RIVOJI BOSQICHLARI	270-273
<i>Xudaykulova Shaxlo Mamaniyozovna</i> AXLOQIY RIVOJLANISH VA NEYROPEDAGOGIK USULLARNING O'ZARO TA'SIRI	274-278
<i>Shakirova Dildora Abdumalikovna</i> NODAVLAT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM SIFATINI XORIJIY VA MILLIY TAJRIBA ASOSIDA BAHOLASH	279-285
<i>Djurayeva Nargis Narkulovna</i> TABIY FANLAR DARSLARINI TASHKIL ETISHDA INTENSIV METODLARNING QO'LLANILISHI	286-290

Baltayeva Ma'mura, Davletova Bikajon

MEDIA LITERACY TEACHING METHODOLOGY 291-294

Received: 05 May 2025
Accepted: 15 May 2025
Published: 30 May 2025

Article / Original Paper

LOWER ZARAFSHAN VALLEY: GEOGRAPHIC FEATURES AND PALEOECOLOGICAL PROCESSES

Sultanov Samandar Mahmud ogli,
a teacher of the "History" department
of Urdu State University named
after Abu Rayhan Beruni
E-mail: samandar194seq@gmail.com

Abstract. This article highlights the geographic location characteristics and ecological issues of the lower basin of the Zarafshan River.

Keywords: Baratov P., Vinogradov A.V., Itina M.A., Kes A.S., Kabirov Zh., Sagdullaev A.S., Ibragimov R.Z., Ghulomov Ya.Gh., Islamov U.I., Askarov A., Vakturskaya N.N., Mamedov E.D., Kholmatov N.U., Khujanazarov M., Shimchak A., Bruneg F., Southern Aral Sea region, Lower Zarafshan, Kiziltepa, Kushtapa, Würm, Olduvai, Darbazakir, Chorbaqi, Uchashi-131.

QUYI ZARAFSHON VODIYSI GEOGRAFIK XUSUSIYATI: PALEOEKOLOGIYASI JARAYONLARIGA DOIR BA'ZI CHIZGILAR

Sultanov Samandar Mahmud o'g'li,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
"Tarix" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada Zarafshon daryosi quyi havzasi geografik joylashish xususiyatlari va ekologiyasi masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Baratov P., Vinogradov A.V., Itina M.A., Kes A.S., Kabirov J., Sagdullaev A.S., Ibragimov R.Z., G'ulomov Ya.G', Islomov U.I., Askarov A., Vakturskaya N.N., Mamedov E.D., Xolmatov N.U., Xujanazarov M., Shimchak A., Bruneg F., Janubiy Orolbo'yi, Quyi Zarafshon, Qiziltepa, Qushtapa, Vyurm, Olduvay, Darbazaqir, Chorbakti, Uchashi-131.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5SI4Y2025N05>

Kirish. Quyi Zarafshon vodiysining hozirgi geografik holati, ekologiyasi xususiyatlarini inobatga olinsa, neolit davrida kechgan jarayonlardan tubdan farqlanishini kuzatish qiyinchilik tug'dirmaydi. Mazkur maqolani paleogeologik, paleogeografik va paleoekologik tadqiqotlar natijalarini asos qilib olgan xilma-xil atamalar adabiyotlarda qayd tarixiy ma'lumotlarni nazariy qiyosiy tahlil qilish asosida vujudga kelgan fikr-mulohazalarga asoslangan xolda yoritish mumkin.

Zarafshon daryosi quyi havzasi paleogeografiyasi xususiyatlari va ekologiyasi masalalarini o'tgan asrning 50-60-yillaridan keng ma'noda tadqiqotlar olib borilgan.

Janubiy Orolbo'yi hududi kabi Quyi Zarafshon vodiysi paleogeografik xususiyati va ekologiyasi Yer tarixi geologiyasi taraqqiyoti natijalariga bog'liq bo'lgan. Maqolada er geologiyasining To'rtlamchi davr bosqichlarida yuz bergan er osti tebranishlarini birnecha

marotaba takrorlanishi natijasida tarkib topgan O'zbekiston birnecha tabiiy-iqtisodiy hududlardan iborat bo'lgan. Shunday hududlarning geografik holati tog' va tog' oldi va tekisliklardan iborat bo'lgan.

O'zbekistonda geografiya fani taraqqiyotini aks ettirgan birnecha adabiyotlar axborot resurs markazlari juvonlarida mavjud. Mana shu geografik adabiyotlarda qayd qilingan tarixiy ma'lumotlarni nazariy-qiyosiy tahlildan hosil bo'lgan xulosa asosida Quyi Zarafshon vodiysini paleogeografiyasi va ekologiyasi masalalarini mazkur maqolada yoritish maqsad qilingan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Quyi Zarafshon vodiysini joylashish xususiyatlari paleogeografiyasi, ekologiyasi, masalalarni o'rganish ishlari XX asr 50-90-yillarda hamda mustaqillik yillarida olib borilgan, ularning natijalari ilmiy jamoatchilik e'tiboriga havola qilingan. Quyi Zarafshon vodiysining joylashish xususiyatlari, qo'shni hududlar bilan umumjihatlarini, o'ziga xos xususiyatlarini ixtiyorimizda mavjud bo'lgan adabiyotlar ancha.

Tadqiqotchilar qayd qilishicha, 4-3,5 yillik yilliklarda Qizilqum va Orol dengizi oralig'i tekislik bo'lgan, balandlik, botiqlar, sun'iy tepaliklar, Sulton Uvays tog'i, Quyi Zarafshonda esa geografik holatini Qiziltepa (362 m), Azkamar (372 m), Quyimozor (216 m), Qaynag'och (322m), balandliklari, Qushtepa va Qumsulton tepaliklari tasvir qilgan. Shu bilan birga qorlar va yomg'ir suvlari bilan maydonchalar suv havzalarini aylanib, ular sohil etaklari qamishzor, chakalakzor, atrofdagi hudud tuproqlari sof bo'lib, tabiiy manbalarga ega bo'lgan maysalar ekologik holatini tasvir qilgan [1, B.171] [2, C.290-291]. Arxeologik adabiyotlarda qayd qilinishicha geologik taraqqiyotining Kaynazoy erasi to'rtlamchi davrida Olduvay davridan Mindelgacha, undan Vyurm bosqichi oxirigacha Pleystotsen muzligi geografik manzarani belgilab bergan. [3, B. 1] [4, B.13].

O'tgan asrning 50-60-yillarida O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix va arxeologiya Instituti arxeologiya guruhi xodimlari (Ya.G'.G'ulomov rahbarligida) Quyi Zarafshon vodiysi paleogeografiyasi holatini o'zgartirgan Zarafshon daryosi suv oqimi loy qatlamlaridagi Mineral moddalarni yotqizishi natijasida suv havzalari organik dunyosiga boy bo'lgan, ular sohili etaklariga o'simlik va hayvonot dunyosi ekologik sharoitni hosil qilgan. Darbozaqir 1 manzilgohini o'rganishga muvaffaq bo'lgan [5, C. 21-116].

Tadqiqotchilarni qayd qilishicha Daryosoy o'zanlari atrofida arxeologik va geografik tadqiqotlar natijalari Golotsen davri paleogeografiya ekologiyasini Darbozaqir manzilgohi namoyon qilgan. [6, C.411-412].

A.V.Vinogradov, E.D.Mamedov Chorbakti soyi atrofida joylashgan Chorbakti-26 manzilgohi geografik manzarasini tasvir qilib, ekologik vaziyat odamzodning kundalik faoliyatlarini olib borishga qulay vaziyatni hosil qilgan [7, C. 456-457].

XX asrning 70-yillari o'rtalaridan boshlab, Samarqand Davlat Universiteti arxeologiya guruhi hozirgi Gazli atrofi geografiyasini tasvir qilgan Zarafshon daryosi Qadimiy o'zani bo'lgan Chorbakti vohasida 60 dan ziyod manzilgohlar geografik holati, antropogen landshafti xamda ekologiyasi arxeologik tadqiqotlar natijasida o'rganilgan [8, C.4-32]. Shu bilan birga, Zarafshon daryosi Daryosoy irmog'i sohilida Ucharqi- 131 manzilgohida olib borilgan arxeologik izlanishlar natijasida mil.avv. VI ming yillik ikkinchi yarmi yoki oxiriga oidligi aniqlangan, bu esa ilk neolit davridan boshlab Quyi Zarafshon vodiysi paleogeografiyasi va Ekologiyasi sharoiti vujudga kelgan [9, C.267-269].

N.U.Xolmatov tadqiqotlari natijasida Quyi Zarafshon vodiysida 5 ta irmoqlari sohili bo'ylab ko'psonli manzilgohlar, geografik manzarasini hosil qilganligi, ekologik vaziyat qulay bo'lganligi bois aholi zich joylashganligidan dalolat beradi [10, C.44].

O'zbekiston-Polsha va O'zbekiston Fransiya ilmiy markazlari hamkorligida Qizilqum Saxroi sharoitida Neolit davri Ayoqagitma manzilgohlarida qazishma ishlarini olib borishi munosabati bilan olingan ashyolar Neolit urug' jamoalari xo'jalik olib borganligi bois, antropogen landshaftda va Ekologiyasida o'zgarishlar bo'lgan degan xulosaga kelishgan [16, C.190-196] [12, C.244-250].

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy – xolislik, tarixiy-xronologik tahlil, bahs, munozara, umumlashtirish, mantiqiy xulosa, arxeologiya, etnografiya, geografiya va geologiya fanlari natijalaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. XX asrning 50-yillarida Quyi Zarafshon hududida Ya.G'.G'ulomov rahbarligida Mahondaryo arxeologik guruhi xodimlarining Zarafshon daryosi Maxondaryo va Go'jayli irmoqlari suv oqimi yuqori darajada ko'tarilishi natijasida etaklaridan oshib tushgan suvlarning Qizilqum To'lqinsimon qum uyumlari oralig'ida maydonchalar suv havzalariga aylangan ular sohili etaklari o'simlik va hayvonot dunyosi paleogeografiyasi xamda ekologiyasini tasvir qilganlar.

XX asrning 90-yillari boshida M.J.Juraqulov rahbarligida Samarqand Davlat Universiteti arxeologiya guruhi Zarafshon daryosining Echkiliksoy, Daryosoy, Mahondaryo, Go'jayli va Oyoqagitma manzilgohlarda olib borilgan qazishma ishlari natijasida olingan ashyolarni ilmiy tahlil asosida chop qilingan adabiyotlarda qayd qilingan paleogeografiya sharoiti ta'sirida ekologiya masalalari tahlil qilindi.

Natijalar sifatida quyidagilar izohlandi:

Quyi Zarafshon vodiysi Janubiy Orolbo'yi hududi singari Qizilqum geografik umum holatini tasvir qilgan, lekin Oqchadaryo havzasi singari tog' orqali qismlarga bo'lingan emas, uning geografik muhiti, ekologiyasini Zarafshon daryosi 5 ta irmoqlari paleogeografik va paleoekologiyasini belgilab bergan.

Janubiy Orolbo'yini Aqchadaryo havzasi bilan geologik asosi yaxlitligi, Qizilqum sahrosini umumgeografik muhitini hosil qilganligi kabi natijalar qayd qilindi.

Xulosa va takliflar. Maqola mazmunini qamrab olgan tarixiy ma'lumotlar quyidagi xulosaga kelish imkonini berdi:

- Yer geologiyasi taraqqiyoti natijasida Turonning zaminning past tekisligi tarkibiy qismi sifatida Xorazm vohasi va Quyi Zarafshon vodiysi pasttekisligi tarkib topgan.

- To'rtlamchi davr quyi bosqichi Neogen davrida Amudaryo suv oqimini nishoblashgan shimoliy tomon olib borishi natijasida Xorazm pasttekisligi o'ng va so'l sohili hududlariga bo'lingan. Quyi Zarafshon vodiysida Qizilqum dashti qismlarga bo'linmaydi, ammo Zarafshon daryosini 5 ta irmog'i Qizilqum to'lqinsimon qum uyumlari oralig'ida botiqlar ko'psonli ko'llar tizimi geografik holati, ekologik vaziyatni hosil qilgan kabi xulosalar ilgari surildi.

Takliflar quyidagi mazmunda izohlandi:

- Ikki hududning geografik holati. Ekologiyasida yuz bergan o'zgarishlariga bo'lgan omillarni o'rganish;

- Oqchadaryo va Quyi Amudaryo hududlarning paleogeografiya, paleoekologiyasi jihatidan umumjihatlarini, o'ziga xos xususiyatlari izohlash.

- Hozirgi davrda Amudaryo va Zarafshon daryolarining Buxoro va Xorazm vohasi aholisining kundalik ehtiyojlarida foydalanishini yoritish dolzarb masalalardan biri ekanligi kabi takliflar ilgari surildi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Баратов П. Ўзбекистон табиий-географияси-Тошкент,: "Ўқитувчи", 1996.й
2. Виноградов А.В. Итина М.А, Кесь А.С.Мамедов Э.Д. Палеогеографическая обусловленность расселения древнего человека в пустынях Средней Азии //Первобытный человек и его материальная культура и природная среда в Плейстоцене и Голоцене-М:Наука, 1974.
3. Кабиров Ж, Сагдуллаев А. Ўрта Осиё археологияси-Тошкент,:"Ўқитувчи", 1990.
4. Ибрагимов Р.З. Ўрта Осиё археологияси-Ташкент, 2020 й.
5. Гулямов Я.Г, Исламов У.И. Аскарлов А. Первобытная культура и возникновение Орошаемого земледелия в Низовьях Зарафшана-Ташкент, Фан, 1966.
6. Вактурская Н.Н. Виноградов А.В, Мамедов Э.Д. Археолого-географические исследования в районе Дарьясыя //АО 1968-М.:Наука, 1969.
7. Виноградов А.В, Мамедов Э.Д. Археолого-Геоморфологические работы в Юго-Западных Кызылкумах в 1984 г //АО, 1984-М.Наука, 1986.
8. Холматов Н.У. Новые неолитические памятники на староречьях Зеравшана //Новые открытия в Приаралье-М.:Наука,1991. № 1.
9. Виноградов А.В, Мамедов Э.Д., Супержицкий Л.Д. Первые радиоуглеродные даты для Неолита Кызылкумов //СА-М.:Наука,1977-№ 4.
10. Холматов Н.У. Мезолит и Неолит Нижнего Зарафшана-Ташкент,:Фан, 2007.
11. Хужаназаров М, Шимчак К. Работы Узбекско-Польской археологической экспедиции на памятника Аякагитма в 2002 году //Археологические исследования в Узбекистане 2002 г. Ташкент, 2003.
12. Хужаназаров М. Брунет Ф, Шимчак К. Археологические исследования Узбекско-Французской экспедиции на памятниках Кызылкумов //Археологические исследования в Узбекистане.2004-2005 гг-Ташкент, 2006.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/4 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).